

SPID we adamzat

Category: Kitapcy, Medisina

написано kitapcy | 23 января, 2025

SPID we adamzat SPID we ADAMZAT

- **SPID jyns gatnaşyklaryna parhsyz garaýanlaryň janyна howp salýar**

SPID keseli döwrümiziň gorkuly kesellerinuň biri bolup, ýarym asyra golaý wagt bәri adamzada howp salyp gelýär. Ol eýýäm birnäçe ýurtda birnäçe gezek özüniň aýylgançlyklaryny görkezdi. SPID barada köp ýazylýar. Russiyanyň "Техника-молодёжи" žurnaly hem 1989-njy ýıldaky 1-nji sanynda bu ýowuz kesel barada ýokardaky at bilen makalalar toplumyny çap edipdir. Ýurdumyzyň "Edebiyat we sungat" gazeti özüniň 1989-njy ýylyň 10-njy martyndaky sanynda şol makalalaryny kабirini az-kem gysgaldyp türkmen okyjylaryň dykgatyna ýetiripdir. Biz hem öz gezegimizde kitapcy.com saýtymyzyň okyjylaryna peýdaly bolar diýen pikir bilen şol makalany gaýtadan dykgatyňza ýetirýäris. Makala we onda gozgalan meseleler otuz ýyldan gowrak wagt mundan ozal çap edilenem bolsa, häzirki wagtda birjigem gymmatyny ýitirenok, gaýtam her dürli ýokanç keselleriň dünýämize howp salýan şu günki günlerinde şular ýaly makalalaryny gymmaty diýseň artýar.

* * *

SPID özüniň ýüze çykan ilkinji ýedi ýylynyň içinde maşgala, mekdebe, dine, biznese, suda, goşuna, hökümet we dolandyryş organlaryna, garaz, jemgyýetçilik durmuşynyň ähli taraplaryna diýen ýaly aralaşdy. Indi dünýäde ylmyň, medisinanyň, saglygy saklayýışyň roluna başga garalyp başlandy.

SPID jyns gatnaşyklary, gan, neşe, ölüm bilen berk bagly, şonuň üçinem ony adamlaryň arasyndan aýırmak kyn. Onun wirusynyň adama iýimitiň ýa-da suwuň, dem alyş organlarynyň, asgyryp-üsgürmegiň üsti bilen geçmeýändigini bilsegem, wraçlar orta asyrlarda mergi keseline garşı goreşilendäki ýaly gorag

eşiklerini geýýärler. Özünde SPID-iň wiruslary bar bolan adam işini, dogan-garyndaşlaryny, dost-ýarlaryny ýitirýär. SPID bilen kesellän çagalara döwlet mekdeplerine gatnamagyň gadagan edilýän halatlary-da bolýar. 1987-nji ýylда dünýäniň uly awiakompaniýalarynyň biri bolan şu kesel bilen kesellän ýolagçylary gatnatmakdan boýun towlady. Hatda SPID-den ölenleri ýere tabşyrmagam aňsat däl – merhumlary jaylaýan býurolaryň hiç biriniň-de olar bilen iş salşasy gelenok.

SPID wirusly keselleriň hiç birine meňzeş däl. Adamlaryň immunodefisit wirusy (AIW) organizmde uzak wagtlap gizlin saklanyp bilýär. Ol soňy bilen herekete geçip, adamyň ýokanç keselleriň garşysyna göreşýän immun sistemasyny ýok edýär. Wirusyň adam organizmindäki gizlin döwri 8-9 ýyla çekip biler, şol wagtyň özünde-de adam özünü sagat duýmak bilen wiruslary ýaýratmaga ukyplydyr.

Şu wagta çenli AIW-iň nähili ýollar arkaly ýaýrandygy öwrenildi. Anyk gözlegleriň netijesinde wiruslaryň üç ýol bilen ýaýrap biljekdigi anyklanyldy: jyns gatnaşyklary arkaly, gös-göni gana düşmegi (meselem, umumy şprisler ýa-da donor gany) sebäpli, şeýle hem eneden çaga geçmeli netijesinde. SPID bilen kesellän adamlaryň ölümünü arasy dürli-dürlidir. Ösen ýurtlarda şeýle kesellileriň 50%-i kesel ýuze çykandan 1,5 ýıldan soň, 80%-i bolsa 3 ýyl aralygynda olýär.

• HOWPUŇ GEOGRAFIÝASY

Ähli kontinentleriň içinde SPID-iň iň köp ýaýran ýeri Afrikadır. Kongonyň, Ruandanyň, Tanzaniýanyň, Ugandanyň, Zairiň we Zambiyanyň köp şäherlerinde jyns gatnaşyklaryna ukyply adamlaryň 5-den 20 prosenti eýýäm AIW bilen zäherlendi. Kinşasada (Zair) jelepleriň 27, Naýrobide (Keniýa) 66, Butarda (Ruanda) 88 prosentiniň şol wiruslary ýaýradýandygy belli boldy.

Bu şäherleriň keselhanalaryna girýänleriň ýarysyna golaýy wirus ýaýradýjylardyr. Çaga dogurmaga ukyply aýal-gyzlaryň 1-12%-i bu kesel bilen kesellänlerdir. Bu bolsa çaga ölümünü iň azyndan 25% artjakdygyny aňladýar. 90-njy ýyllaryň

başlarynda bu afrikan ýurtlarynda SPID zerařly ulularyň ölümi iki ýa-da üç esse artar.

Aziýa we Ýuwaş okean regionlarynda ýagdaý el-hal gowy. Okeaniýada 1988-nji ýylyň 1-nji iýunyna çenli SPID-lileriň diňe 892-si registrirlendi (hasaba alyndy). Onuňam ikisinden başgasy Awstraliýa (813), Täze Zelandiýa (77) degişli. Aziýa ýurtlarynda AIW-iň ýaýramagynyň hem-de SPID bilen kesellemegiň derejesi pes. Hytaýda we Ýaponiýada AIW-na uçran adamlaryň köpüsi 1986-njy ýyla çenli import ganlaryny kabul edenlerdir. Ýewropada SPID-iň epidemiologik ýagdaýy onuň Gündogary bilen Günbatarynyň, Demirgazygy bilen Günortasynyň arasynda dürli-dürlü. Kontinentiň günbatar bölegindäki ýagdaý ABŞ-dan iki ýyl yza galmak bilen ony gaýtalaýar. ABŞ-da bolşy ýaly, bu bölekde hem umumy kesellileriň 90%-i gomoseksualistler hem-de gandamarlaryna ukol edýän neşekeşlerdir. Meselem, Kaliforniya ştatynada SPID bilen kesellänleriň 90%-i gomoseksualistler, galan 10%-i bolsa neşekeşlerdir.

Gündogar Ýewropada ýagdaý düýbünden başgaça. Ol ýerde SPID-iň ýuze çykmasы umumyýewropa möçberi boýunça alanyňda 0,5%-dir. Infeksiýa bu ýere Günbatar Ýewropadan gelýär.

1988-nji ýylyň 1-nji awgustynda Saglygy saklaýyşyň Bütindünýä guramasy SPID bilen näsaglamagyň 108176 halatyny registrirledi. Onuň 10 müňi 1988-nji ýylyň birinji ýarymynda ýuze çykdy. Ýöne ähli SPID kesellileriniň ýuze çykarylmaýandygy hem-dd bu baradaky doly hasabatyň Saglygy saklaýyşyň Bütindünýä guramasyna baryp ýetmeýändigi sebäpli SPID-e uçranlaryň sany planetada 350 müñdür diýlip çak edilýär.

AIW bilen zäherlenmegin derejesi barada aýdanymyzda, biz hakykata has ýakyn maglumatlary alyp bileris. ABŞ-nyň Saglygy saklaýyä federal wedomstwosynyň maglumatyna görä, ýurtta AIW bilen adamlaryň 1 milliondan 15 milliona çenlişi zäherlenendir. Ýewropanyň epidemoglary köne Dünýäde 1987-nji ýylyň ahyryna çenli zäherlenenleriň sany 500 müñdür diýip hasap edýärler. Afrikada geçirilen barlaglaryň (entek doly gutaranok) berýän maglumatyna görä, bu kontinentde 2 milliondan 3 milliona çenli adamyň organizminde AIW bar.

Kanadany we Latyn Amerikasyny hasaba alanynda, ýer şarynda AIW-ny göterýänler azyndan 5 milliondyr diýip çak etmek bolar.

• **YLYM NÄMÄNI WADA BERÝÄR?**

Epidemiýanyň ýaýramagyndan görnüşi ýaly bu ölüm getirýän keseli ýeňip geçmek üçin ulu gözlegleriň gerekdigi belli. Epidemiýanyň ýüze çykyp ugran döwründen başlap, ylym dünýäsi bu işe girişdi. Iki ýylyň içinde – 1982-nji ýylyň ortasyndan 1984-nji ýylyň birinji ýarymyna çenli bu keseliň aýratynlyklary, umuman, anyklanyldy. Keseli dörediji – adamyň immunodefisit wirusyny kesgitlemek başartdy. Gany analizleýän ýörite usul işlenip düzüldi, wirusyň organizmdäki alamatlary ýüze çykaryldy.

Ýöne şeýle-de bolsa käbir gatnaşyklarda virus ylymdan "ozdy". Şu wagta çenli biz keseli bejermegi öwrenemzok, onuň dermanyny tapyp bilemezok, epidemiýa bolsa ýaýraýar.

Meseläniň häzirki ýagdaýynda köp düşnüsizlik (?) bolsa-da, biz bejermegiň möhüm usullary we dermanlaru tapylar diýip ynam edip bileris. Esasan-da terapewtik mümkünçilikler begendirýär. Eýýäm SPID bilen kesellänleriň ömrüni uzaldýan organizmiň immun sistemasynyň ýok edilmesi netijesinde döreýän bu howply keswli duýdurýan preparatlar döredildi.

Derman işläp taýýarlamakda-da belli bir öñe gidişlik gazanyldy. Emma meseläniň iň bir begenmäge esas berýän ýeri şundan ybarat: hatda däri-dermansyz bejermegiň usullary elomizde ýok bolsa-da, kesel baradaky şu gunki düşünjämizden ugur alyp, epidemiýanyň ýaýraýşyna berk gözegçilik etmäge biziň ýagdaýymyz bar. Eýýäm gany analizleýän ýörite usullaryň kömegi bilen ganlar barlanýar. Mundan başga-da AIW-nyň adam organizmine geçiş ýoly kesgitlendi. Her bir adam bu keseliň özüne geçmek howpuny iň pes derejä çenli azaldyp biler. Eger bu maglumatlar **hemmetaraplaýyn adamlaryň aňyna ýetirilse**, onda ösen ýurtlaryň ilitynyň käbir toparlarynda bolşy ýaly, infeksiýanyň mundan beýlæk ýaýramagy üzül-kesil pese gaçar.

Tayýarlan: Andreý KRASNOPEWSEW. Medisina